

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013

Maire Raadik

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013“, mis selle aasta lõpus ilmub, on „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006“ uustrükk. Sõnaraamatu koostajad on samad mis 2006. a trüki puhul, vahetunud on toimetaja. Paberväljaandega kõrvu valmib ka veebiversioon, mis avaneb kasutajaile 2014. a algul (vahetades siis aadressil <http://www.eki.ee/dict/qs/> välja ÕS 2006). Sõnaraamatu koostajate tööd on seekord suuresti hõlbustanud see, et ÕS 2013 on valminud Eesti Keele Instituudi elektroonilises sõnastikusüsteemis.

Nagu ÕS 1999 ja ÕS 2006 nii on ka ÕS 2013 universaalsõnaraamat, mis annab käepärast infot sõnade õigekirja, häälduse (välte, rõhu, palatalisatsiooni) ja käänamise-pööramise kohta, selgitab vajaduse korral ka võõramate või muidu vähem tuntud sõnade tähendust ning õpetab sõnu lausesse sobitama. ÕSi tuumaks on kirjakeel ja üheks tähtsaks tööks näidata, mis kuulub kirjakeelde ja mis ei kuulu. Siit tuleb juba välja ka üks muudatus võrreldes eelmise trükiga. ÕS 2006-s olid argikeele märgendiga (st väljapoole kirjakeelt jäävaks) märgendatud nii argisõnad kui ka näiteks terminitele vastavad üldkeelesõnad. ÕS 2013 on võtnud sõnaartiklites pisut pikemate kommentaaride varal selgitada, et iga mittetermin, näiteks rahvapärane taime või haiguse või keemilise ühendi nimetus, pole veel tingimata argisõna.

Oma vormilt peaks praegune õigekeelsussõnaraamat olema lugejaile juba tuttav, sest pabersõnaraamatu esmatrükist saab tänavu neliteist aastat ning veebiversioon on ligi seitsme aasta vanune. Sõnaraamatu vorm on jäänud üldjoontes samaks, selles on tehtud vaid üksikuid lihtsustusi (näiteks on muutunud hääldus- ja rektsiooniandmete asukoht), sõnaraamatu sisu on aga üksjagu uuenenud. On välja vahetatud märksõnu, on ühtlustatud märgendeid, ajakohastatud soovitusi ning värskendatud näitevara. Kuid nüüd kõigest järjekorras.

Uus häälduse ja morfoloogia esitus

Märksõnade ja nende muutevormide häälduse puhul on ÕSis olnud tavaks näidata kolme asja: väldet, rõhku ja palatalisatsiooni ehk peenendust. Palatalisatsiooni märgib endistviisi püstkriipsuke peenenenud kaashääliku järel ning samaks on jäänud ka rõhumärk ´ ehk akuut, erinevus on vaid selles, et kui ÕS 2006-s oli rõhumärk rõhulise silbi täishääliku järel, siis nüüd on ta rõhulise silbi täishääliku ees. Muutunud on vältemärk. 2006. a ÕSis märkis sõnade III väldet punkt III-vältelise silbi ees, 2013. a ÕSis märgib III väldet märk ` ehk graavis III-vältelise silbi täishääliku ees. Lühidalt kokku võttes:

	2006	2013
<i>Välde</i>	.loodus	l'oodus
<i>Rõhk</i>	diale´ktika	dial'ektika
<i>Palatalisatsioon</i>	sel'gitama	sel'gitama

Morfoloogia puhul on senine süsteem täiesti välja vahetatud. See tähendab, et sõnad on jagatud muuttüüpidesse uute põhimõtete järgi ning uued on nii tüüpsõnad kui ka tüübinumbrid. Näiteks sõna *õpik*, mis oli ÕS 2006 järgi 8. tüübis, on nüüd 2. tüübis, sõna *õppima* oli varem 55. tüübis ja on nüüd 28. tüübis. Tüüpsõnad koos oma põhivormidega on pabersõnaraamatus esitatud peatükis „Muuttüübid“, veebi-ÕSis võib muuttüübiga pääsemiseks klõpsata ka konkreetse märksõna järel olevat tüübinumbrit. Sõnade käänamine ja pööramine ise on ÕS 2013-s jäänud samaks ja enam-vähem samad on ka käände- ja pöördvormid, mis ühe või teise märksõna kohta on antud. Näiteks on artiklis *õpik* endiselt näidatud, et selle sõna omastavas lisandub *-u*, ning *õppima*-artiklis on antud vormid *õppida* ja *õpin*.

Mõne üksiku sõna puhul on siiski otsustatud ka käänamist või pööramist muuta, näiteks on keelekorraldajad rääkinud botaanikud nõusse, et taimenimetus *pune* võiks omastavas käändes olla nii *puneme* (nagu oli senine norming) kui ka *pune* (nagu on tegelikult pruuk).¹ Verbide *vaagima*, *näuguma*, *hauduma* ja *kudema* puhul on keeruliste laadivahelduslike vormide *vaen*, *näun*, *haun*, *koen* kõrval mõõndud lihtsamaid astmevahelduslikke vorme *vaagin*, *näugun*, *haudun*, *kuden*. Kui ÕS 2006 järgi tulnuks näiteks öelda *mina vaen* ja *kass näub*, siis ÕS 2013 järgi sobib öelda nii *mina vaen* kui ka *mina vaagin*, nii *kass näub* kui ka *kass näugub*.²

Muuttüüpe tuleb ÕS 2013-s kokku 38 (ÕS 2006-s oli 69), sellest 26 käandsõnade ja 12 pöördõnade kohta. Mõnel käandsõnal, mille muutmise on väga ebakorrapärane (näiteks sõna *kumbki* või asesõnad *mina*, *see*), on tüübinumbriks pandud 0 ja kõik tähtsamad muutevormid või ka lausa kõik muutevormid on antud sõnartiklis. Muuttüübiga on ÕSi tarvis teinud Ülle Viks ja sama süsteemi hakkavad kasutama ka kõik teised Eesti Keele Instituudis koostatavad sõnaraamatud.

Normingumuudatused

ÕSi uues trükis on tavapäraselt ka normingumuudatusi. Selle üle, millal ja kuidas juba kehtivaid keelenorminguid muuta, otsustab Eestis Emakeele Seltsi keeleteimkond. Kui minna toimkonna veebilehele (aadressil www.emakeeleselts.ee), on sealt ka näha, mis otsuseid on viimasel ajal tehtud (ja kas mõni uus otsus on töös).

ÕSi eelmisest trükist möödunud seitsme aasta sisse jäävad otsused võib jagada kahte rühma: õigekirjaotsused ja sõnakasutussoovitused.³ Õigekirja puhul on toimkond arutanud muu hulgas Interneti algustähte, jaapani⁴ ja araabia sõnade kirjutamist eesti tekstis, võõrkohanime kirjutamist, ühend- ja väljendtepusõnade ning mõne muutumatu sõna kokku- ja lahkukirjutust. Nende otsuste põhjal on ÕS 2013-s antud rööpsete võimalustena näiteks suurtäheline **Internet** ja väiketäheline **internet**, tsitaatsõna **sushi** ja võõrsõna **suši**, sõnaühendid **kas või**, **just nagu**, **just nimelt**, **kui tahes**, **mis tahes** ja liitsõnad **kasvõi**, **justnagu**, **justnimelt**, **kuitahes**, **mistahes**, nii sidekriipsuga **võib-olla** kui ka sidekriipsuta **võibolla**. Neid normingumuudatusi, mida sõnaraamatu napp vorm esitada ei võimalda, tuleks aga niikaua, kui nad saavad õigekirjareeglitesse sisse kirjutatud, vaadata keeleteimkonna otsuste tekstidest.

Sõnakasutuse asjus on toimkond teinud ühe eraldi otsuse, sõnade *peale* ja *pärast* kohta, ja ühe protokollilise soovitusena, sõna *kompetents* (ja ka sõna *tolerants*) kohta. Kahe esimese sõna puhul

¹ S. Mäearu, Toidusõnad sihikul. – Oma Keel 2010, nr 1, lk 44–45.

² S. Mäearu, M. Raadik, Kas *vaeb* või *vaagib*? – Oma Keel 2012, nr 1, lk 69–73.

³ K. Kerge, Uusimaid soovitusi ESI keeleteimkonnalt. – Oma Keel 2012, nr 2, lk 77–83.

⁴ Interneti algustähte ning jaapani päritoluga sõnade kasutamist eesti tekstis on selgitanud P. Päll, vt kogumikus „Keelenõuanne soovitab 4“ (2008), veebis aadressil <http://keeleabi.eki.ee/?leht=15>.

on ehk huvitav teada, et näiteks 1960. a ÕSis ei tehtud vahet, kas sobib öelda *peale seda* või *pärast seda*, kuid alates 1976. a ÕSist kuni 2006. a ÕSini soovitati ajalise tähenduse korral kasutada sõna *pärast*, st öelda pigem *pärast seda* kui *peale seda*. ÕS 2013 annab nad jälle võrdsena: **peale seda** ehk **pärast seda**. Sõnad *kompetents* ja *tolerants* saavad ÕS 2013-s senisest laiemat sisu: **kompetents** on nii 'võimkond, (võimu)pädevus' kui ka (uue tähendusena) 'asjatundlikkus, pädevus', **tolerants** on nii 'lubatav hälve (tehnikas)' kui ka (uue tähendusena) 'tolerantsus'. Muudatuse taga on tugev surve tegeliku keelekasutuse poolt ning toimkonna (ja ÕSi) soovitusel ongi esmajoonel vastutulek neile, kes senist normingut omandada pole suutnud või soovinud. Need aga, kes on sõnade *peale* ja *pärast* või *kompetents* ja *kompetentsus* vahe endale selgeks teinud, pidagu sellest ka edaspidi julgesti kinni – väljendus saab üksnes täpsem ja vaheldusrikkam.

On veel mõned muudatused, mille kohta pole küll Emakeele Seltsi keeleteimkonna otsust, kuid mida toimkond on ÕSi koostajate ettepanekul ja ÕSis esitamise tarvis arutanud. Need puudutavad väikese rühma tegusõnade pööramist (*vaagima* jt, millest oli juba eespool juttu), kolme-nelja võõrsõna kuju ning võõrsuurtähtlühendite vormistust. Sõnakujudest on ÕS 2013-s lisatud näiteks esisilbirõhuga võõrsõnale **kebab** järgsilbis pika vokaaliga rööbik **kebaab**, mugandile **ekläär** võrdväärse rööbikuna **ekleer** (ligilähedane prantsuse hääldus lubab mõlemat kuju) ning tsitaatsõnale **buffet** argikeelne mugand **bufee** (täpne mugand prantsuse hääldust arvestades oluiks büfee, kuid selline kuju on keelekasutuses peagu tundmata).⁵ Taimenimetusele **lemmalts** (käänata *õpik*-sõna eeskujul lemmalts : lemmaltsa) on lisatud liitsõnaline rööbik **lemmalts** (käänata nagu malts : maltsa ja võib kirjutada ka loetavussidekriipsuga, st lemm-malts).

Suurtähealiste võõrlühendite puhul on ÕS 2013-s loobutud kursiivkirjast kui tarbetust lisaeristusest (suur algustäht on juba isegi piisav eristusvahend). Seega sobib ladina, inglise, prantsuse jt keeltest pärit **suurtähtlühendeid** kirjutada eesti tekstis püstkirjas nagu eesti oma suurtähtlühendeid, nt **P. S.** (ladina lühend) ja **PS** (eesti lühend), **N. B.** (ladina lühend) ja **NB!** (eesti lühend), **PhD** (inglise lühend), **R.S.V.P.** (prantsuse lühend). Väiketäheleised võõrlühendid käivad endiselt kursiivkirjas, nt *incl.* (ladina *inclusive*), *dim.* (itaalia *diminuendo*), *p.p.* (prantsuse *pour présenter*).

Uued sõnad ja tähendused

ÕSi iga uus trükk kajastab ka sõnavara uuenemist. Ilmunud sõnaraamatusse sõnu muidugi enam lisada ei saa, mistõttu otsustasid ÕSi koostajad pärast 2006. a trüki ilmumist hakata pidama uute sõnade loendit, tehes selle ka huvilistele kättesaadavaks keelenõuande kodulehel. Eesti Keele Instituudi avalehel (ka keelenõuande on Eesti Keele Instituudi osa) on siiski veel teinigi uute sõnade loend. Iga soovija võib sinna üles riputada oma sõnaettepaneku, kuid pandagu tähele, et need sõnad ei ole ei keelekorraldajate ega ka Eesti Keele Instituudi ametlik soovitus (nagu kahjuks tihtipeale on arvatud). Seega, keda huvitavad just õigekeelsussõnaraamatu uued sõnad, peaks minema aadressile <http://keeleabi.eki.ee/> ja klõpsama nuppu „ÕSi uued sõnad“. Kui sõnaraamatu uus trükk on ilmunud, vahetab senise loendi tõenäoliselt välja uus.

ÕS 2013-s on uusi sõnu kokku umbes 2000, osa neist on märksõnad, osa antud sõnaartiklite sees liitsõnade ja tuletistena. Omaette märksõnaks saavad harilikult need sõnad, mille kohta on anda rohkem infot, näiteks seletada tähendust, näidata, kuidas käitub konkreetne sõna liitsõna täiend-

⁵ Vt ka: **S. Mäearu**, Rootsi laud ja *buffet*. – Oma Keel 2010, nr 2, lk 50–54.

ja põhisõnana või kuidas lauses ja mis tuletisi ta annab. Sõna staatus võib sõnaraamatuti ka muutuda. ÕS 2006-s olid näiteks sõnad *nõu pidama* ja *nõupidamine* esitatud üksnes artiklites **nõu** ja **pidama**, nüüd on nad saanud omaette artiklid, kus saab sõnaraamatu kasutajale paremini õpetada, et nõu võib pidada kellega ja millegi üle või asjus (need on andmed sõna rektsooni kohta), või et liitsõnas sobib mitmusliku sisu korral liita ainsuslik täiendosa, st pigem nõupidamisruum kui nõupidamisteruum (sõnamoodustusinfo).

Uudissõnade hulgas, mida ÕS 2013 esitab, on uusi tuletisi, nagu sõnavõistlusel välja valitud *taristu*, *vabakond*, *kestlik*, ja hästi palju tavalisi liitsõnu, olgu näiteks õiguse või ühiskonnaeluga seotud sõnad *lähennemiskeeld*, *identiteedivargus*, *fotorobot*, *sõrmejäljeluger*, *menetlusosaline*, *maakohtunik*, *kohtumaja*, *lastepornograafia*, *lasteprostitutsioon*, *küberkuritegu*, *koolikiusamine*, *koolikiusaja*, *loomaõiguslane*, *varjupaigataotleja*, *globaliseerumisevastane*. On uusi e-lühendiga liitsõnu, nagu *e-aadress*, *e-luger*, *e-pood*, *e-raamat*, *e-sigaret*, ning uusi tegusõnu, nt *digima*, *linkima*, *survestama*, *võimestama*, *võrgustama*, *internetistama*, *radikaalistama*, *navigeerima*, *personaliseerima*, *valideerima*. On kohver- ehk sumadansõna, nagu *masu* (**ma**jandus + **su**rutis), ja pikemate võõrsõnade lühenemisel tekkinud sõnu, nagu *alko*, *narko* (vrd *alkohol*, *narkootikum*) – samasuguse lühenemise teel on varem tekkinud *info*, *trafo*, *aku* jt. Viimased näited, s.o *masu*, *alko*, *narko*, saavad esialgu juurde argimärgendi. Uute terminite esitamisel on ÕSi koostajaid aidanud mitme eriala asjatundjad, õigusemõisteid ja -termineid puudutava abi eest suur aitäh Virgo Saarmetsale.

Uudissõnade hulka on tavaks arvata ka olemasolevate sõnade uusi tähendusi ja neidki on ÕSi lisandunud. Näiteks on kunagine talupojakultuuri sõna *suurpere* 'mitmest perekonnast koosnenud ühise majapidamisega pere' saanud juurde tänapäevase tähenduse 'lasterikas perekond', sõnad *küpsis* ja *hüpik* on saanud juurde arvutitähenduse – eesti sõna *küpsis* on võtnud üle sama piltliku sisu, mis on arvutikeeles inglise sõnal *cookie*, eesti *hüpik* on vasteks inglise sõnale *pop-up*, nt liitsõnus *hüpikaken*, *hüpikreklaam*.

Hulga võõrsõnade puhul on ÕSi tegijad uusi tähendusi hoolikalt kaalunud – mis neist on keeles tõepoolest tarvilikud, mõnd lünka täitvad, ja mis tarbetud, olemasolevat süsteemi asjatult segi löövad.⁶ Seesuguseid õpetusi oli juba ÕS 2006-s ning sõnaraamatu uus trükk annab lisa, nt on sõnade *resümee* ja *referents* puhul osutatud, et esimest ei maksaks tarvitada *elulookirjelduse* kohta, teist aga *soovituse* kohta (nt võiks töökohast võtta ikka soovitused, mitte referentsid) või *võrdluse*, *etaloni* kohta (olgu pigem *võrdlusrühm* ja *võrdluslabor* või *etalonlabor* kui *referentsgrupp* ja *referentslabor*).

Vabariigi Valitsuse 9. juuni 2011. aasta määrus nr 71 „Eesti kirjakeele normi rakendamise kord“ on pannud Eesti Keele Instituudis koostatavale õigekeelsussõnaraamatule kohustuse olla kirjakeele normi alus. Õigekeelsussõnaraamatu, ortograafiareeglistiku, normatiivse käsiraamatu ja grammatikaga määratud keelenormi järgimine on kindlasti tarvilik ametlikus keelekasutuses, see tähendab eelkõige kõigis neis tekstides, kus pole kohta autori isikupäral. Väljaspool ametlikku keelekasutust on ÕS ja teisedki normiallikad mõeldud aga kõigile neile, kes soovivad järgida head keelekasutuse tava.

⁶ Vt ka: **M. Raadik**, Võõrad võõrsõnad. – Keelenõuanne soovitab 4. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008, lk 43–63. <http://keeleabi.eki.ee/pdf/043.pdf>; **T. Leemets**, Inglise laenud ja eesti semantika. – Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Eretille 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012, lk 76–90.